i sav duhovni život nekog vremena. Prema tome, »... ključ za proučavanje zakona historije društva ne treba tražiti u glavama ljudi, u shvaćanjima i idejama društva, nego u načinu proizvodnje, koji društvo primjenjuje u svakom datom historijskom periodu — u ekonomici društva.« (Cit. dj., str. 521). b) Promjene proizvodnje uvijek počinju s promjenama i razvitkom proizvodnih snaga, prije svega s promjenama oruđa za proizvodnju, pri čemu se, nakon kraćeg ili dužeg zaostajanja, moraju da promijene i produkcioni odnosi, i time usklade s uznapredovalim proizvodnim snagama. Historija poznaje pet osnovnih oblika produkcionih odnosa izgrađenih na osnovu odnosnog stupnja u razvitku proizvodnih snaga društva. To su: prvobitna zajednica, ropstvo, feudalizam, kapitalizam i socijalizam. c) Treća osnovna osebina proizvodnje sastoji se u tome, što nove proizvodne snage nastaju još u krilu starih produkcionih odnosa zbog stalnog nastojanja ljudi, da namire svoje životne potrebe što savršenijom proizvodnjom materijalnih dobara.

Uznapredovale proizvodne snage teže da sebi usklade ranije proizvodne odnose, da ih izmijene. Međutim nosioci ranijih produkcionih odnosa, vladajuće klase, pretvaraju se u uporne branitelje postojećeg društvenog stanja, i time u kočnicu daljeg razvoja proizvodnih snaga. Klasa, koja je pod postojećim poretkom potlačena, orijentira se protiv starog poretka i tako se na nasuprotnosti između novih proizvodnih snaga i starih produkcionih odnosa razgara klasna borba, koja svršava revolucionarnim obaranjem starog poretka i izgradnjom novih produkcionih odnosa, koji su u skladu s novopostignutim stupnjem u razvitku proizvodnih snaga.

To je letimičan prikaz sadržaja Staljinova genijalnog rada: *O dijalektičkom i historijskom materijalizmu.*

Ali mogućnosti se upoznavanja i izučavanja historijskog materijalizma nipošto ne iscrpljuju studijem djela, koja isključivo izlažu historijski materijalizam. Naprotiv, sva djela klasika marksizma-lenjinizma takva su primjena marksističkog pogleda na svijet, društvo i njegovu historiju, koja je istovremeno najbolji udžbenik historijskog materijalizma, vazda krcat teorijskim uopćavanjima, do kojih dovode rezultati primjene marksističkih pogleda u samom tom tekstu. Zbog toga je proučavanje prikazanih djela samo početak upoznavanja historijskog materijalizma, a studij svih djela Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina znači njegovu nužno potrebnu nadopunu, proširenje i produbljavanje.

M. Brant

MAURICE DOBB, *STUDIES* IN THE DEVELOPMENT OF CAPITALISM (*STUDIJE O RAZVOJU KAPITALIZMA*), LONDON, ROUTLEDGE 1947.

Ovu knjigu, koja proučava *historiju* kapitalizma, napisao je ekonomist, i to joj daje obilježje. Maurice Dobb jedan je od rijetkih ekonomista marksista, koji drži akademski položaj u Engleskoj. Dobb predaje ekonomiju na sveučilištu u Cambridgeu, koje zauzima posebno mjesto u Engleskoj ekonomskoj nauci od vremena A. Marshalla. No Dobb se rano odvojio od svoga nekadašnjeg učitelja Keynesa i postao član Komunističke partije Engleske. Poznata su njegova djela o sovjetskoj ekonomici i o kritici kapitalističkog sistema. U studijama o razvoju kapitalizma Dobb se dao na težak zadatak, da u razmjerno maloj knjizi od nekih 400 stranica dade prikaz historijskog razvoja

kapitalizma od njegovih početaka do danas. Dati sintetičku sliku tako složene društvene formacije, a da se ne upadne u sheme i popularne generalizacije, nije lako. Dobb je taj zadatak riješio tako, da je u vrlo sažetoj, a jasnoj formi dao historijski pregled propadanja feudalizma i postanka buržoazije, što ide u najbolja poglavlja djela. Razvoj industrijskog kapitala, prvobitna akumulacija u doba merkantilizma, postanak proletarijata i industrijska revolucija daljnja su poglavlja te knjige, koja završava prikazom kapitalizma između dva svjetska rata.

Glavni je rezultat Dobbovih izučavanja u tome, da je period vremena, u kojem je kapitalizam imao progresivnu ulogu, bio veoma kratak. S obzirom na periodizaciju ekonomske historije Dobb pobija njemačke ekonomiste (Büchera, Schmollera, Sombarta), koji vide početak kapitalizma već u pojavama novčanoga gospodarstva u XIII. stoljeću. Za svaku društveno-ekonomsku formaciju bitan je način proizvodnje, a ne trgovine. Zato Dobb stavlja početak kapitalizma za Englesku u drugu polovinu XVI. i početak XVII. stoljeća. On se razvio, tek kada je nastupila već znatna dekompozicija feudalizma. A pod feudalizmom Dobb ne razumijeva — kao pravni teoretičari stare škole — vezu između suzerena i vazala; isto tako protiv teorija M. N. Pokrovskoga i dr. Helen Cam Dobb ističe, da nije bitna za feudalizam samo naturalna ekonomija, ili politička sila, već odnos neposrednog proizvađača kao podloge, na kojoj počiva društvo, i feudalnoga gospodina, koji od neposrednog proizvađača kmeta, i protiv njegove volje, istjeruje feudalnu rentu primjenom sile, snagom običaja, zakonom i t. d. Dobb je odlično pokazao na primjerima, kako nesposobnost feudalnog načina proizvodnje da poveća produkciju, u suprotnosti sa sve većom potrebom vladajuće klase za novcem, razara feudalnu društveno-ekonomsku formaciju.

Što se tiče historijske uloge buržoazije u formaciji kapitalističkog načina proizvodnje, najvredniji je Dobbov prilog isticanje reakcionarne uloge trgovačkoga kapitala. Dobb je prikazao borbe, koje su nastupile između privilegiranih kompanija londonskih trgovaca (i njihovih feudalnih i kraljevskih sudioničara) s organizatorima novog kapitalističkog načina proizvodnje od XVI. st. dalje. Bogati trgovci ekonomski i socijalno se ubrzo vežu s feudalnom klasom, kako bi održali svoj monopolni položaj, koji država garantira silom. Njihov je interes samo u diferenciji cijena između dva mjesta; oni su paraziti, koji ne sudjeluju u proizvodnji. Oni su zainteresirani na velikoj razlici u cijenama, dakle u malom opsegu proizvodnje, a zato u jačanju monopolskog položaja. Industrijski kapital naprotiv je zainteresiran u pronalaženju novih načina proizvodnje, kako bi uvećao volumen proizvodnje i na masi dobara postigao masu profita uz izvjesnu izjednačenu profitnu stopu. Zato trgovački kapital djeluje restriktivno, a industrijski ekspanzivno na proizvodnju. Uglavnom od druge polovine XVI. st. prevladava u Engleskoj kapital nad proizvodnjom. Vremenski je teško točno odrediti tu epohu, jer se radi o prijelazu jednog kvantitetnog odnosa u novi kvalitet: proste robne proizvodnje u kapitalističku. Nova klasa industrijskih kapitalista nisu monopolistički trgovci iz Londona, nego poduzetnici, koji se dižu iz skromnih prilika provincije: mehaničari, izumitelji, obrtnici i t. d. Premda kapital pretežno dolazi iz trgovine, personal dolazi iz srednjih građanskih slojeva društva.

Trgovački kapital koči investicije u proizvodnju i na evropskom kontinentu. On više voli velike profite na malom prometu luksuznih artikala levantinske ili indijske trgovine, pozajmljivanje novaca uz lihvarske kamate feudalnoj gospodi ili trgovinu robljem za američke vlasnike plantaža, nego li iskušavanje novih metoda proizvodnje. Jedini je zato progresivni momenat trgovačkog kapitala u vršenju prvobitne akumulacije, koja omogućuje prijelaz na industrijski način proizvodnje. Taj proces prvobitne akumulacije Dobb je prikazao na mnogo mjesta, ističući njegove pojave u doba merkantilizma. On naziva uopće politiku merkantilizma politikom prvobitne akumulacije. Prvo-

bitnu akumulaciju — odvajanje vlasnika sredstava za proizvodnju od njihova vlasništva i njihovo pretvaranje u najamne radnike — opisuje Dobb u dva poglavlja o akumulaciji kapitala i o formiranju proletarijata. On ispravno ističe, da stvaranje proletarijata nije dovoljno objašnjeno uvećanjem broja stanovništva, koje je naglo poraslo u XIX. st., nego upravo u oduzimanju sredstava za proizvodnju neposrednim proizvađačima. S obzirom na to Dobb razlikuje u biti dva perioda: jedan, kada sredstva za proizvodnju postaju naročito jeftina i kada ih uzimaju građani od osiromašenog plemstva; i drugi period porasta cijena zemlje, kada je građani prodaju i dobiven novac investiraju u industriju. To se događa u raznim zemljama u razno doba. Period inflacije cijena nastupio je na pr. u Španjolskoj oko 1520. i trajao do 1600., a u Engleskoj je započeo tek oko 1585. i trajao do 1630.

Opis industrijske revolucije ne spada u najbolje dijelove knjige. Nedostaje mu — što je za nas od naročitog interesa — efekat revolucije na zaostale zemlje. O čitavoj knjizi bi se uopće moglo reći, da je pisana pretežno kao historija kapitalizma u Engleskoj s dodacima o Francuskoj, Holandiji, Italiji, Njemačkoj i Americi. To bi se još moglo uzeti kao manji nedostatak za XVIII. i prvu polovinu XIX. st., ali nikako ne za drugu polovinu XIX. i XX. stoljeće. Tako ispada slika razvoja kapitalizma nepotpuna. Vidimo samo njegov zapadno-evropski dio, a ne vidimo i njegov utjecaj na svijet zaostalih i kolonijalnih naroda. Taj nedostatak ide u isti red prigovora, koje Dobbu stavlja i recenzent njegove knjige u »Voprosyma istorii« (br. 2/1947); on primjećuje, da se kroz knjigu i nehotice provlači utjecaj teorije engleskih ekonomskih historičara (Clapham, Bowley i t. d.), o neprekidnom razvoju kapitalizma. Profesor Zvavić skreće pažnju na to, da se u razmatranju nadnica i uvjeta rada engleskih radnika, koje su porasle u kapitalizmu, ne smije zanemariti rezervna armija rada, koju ne zahvaća službena statistika, porast nezaposlenosti i sniženje realne nadnice radničke porodice.

U posljednjem poglavlju, koje obrađuje kapitalizam između dva rata, ekonomist je u Dobbu prevladao historičara; ekonomistička argumentacija prevladava nad historijskom perspektivom. Slika kapitalizma u propadanju nije prikazana u svojoj potpunosti, naročito ne njegova suprotnost prema izgradnji socijalizma. No u tom posljednjem poglavlju ističe se za ekonomista vrlo zanimljiv dio o utjecaju tehnike proizvodnje na stvaranje monopolnog kapitalizma kao i uspješno razračunavanje s teorijom Burnhama o »direktorskoj revoluciji«, danas toliko popularnoj među apologetima kapitalizma.

Dobbova je knjiga pisana s velikom erudicijom i poznavanjem i ekonomike i historije. Njegova je prednost, što se na njega ne može primijeniti ona na Zapadu česta rečenica: »Slavica non leguntur«. Dobb prati i poznaje rusku naučnu literaturu i obilno se njome služi i onda, kad je riječ o engleskoj historiji. Njegova knjiga nema stoga biljeg jednostranosti. Ona se čita s velikim interesom, jer je pisana jasnim stilom i pregledno, ne zadržavajući se na detaljima, nego slijedeći veliku liniju postanka i propadanja društveno-ekonomske formacije kapitalizma kroz četiri stoljeća.

R. Bićanić

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA I 1948 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIĐAK

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB